

به نام خدا

وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

(ایرانداک)

خلاصه گزارش طرح پژوهشی سازمانی

عنوان طرح پژوهشی

بررسی اخلاق داوری در مجله‌های علمی ایران: مطالعه موردی تدوین مرامنامه اخلاق داوری در «پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات»

تاریخ شروع طرح پژوهشی	۱۳۹۷/۱۰/۰۱	تاریخ پایان طرح پژوهشی	۱۳۹۸/۱۱/۱۵
نام و نام خانوادگی مجری طرح پژوهشی	رضا رجبعلی بگلو		
نام و نام خانوادگی همکاران طرح پژوهشی	نادیا حاجی عزیزی، علیرضا ثقه‌الاسلامی، المیرا کریمی و زهرا رجبعلی بگلو		

درباره طرح پژوهشی

داوری پژوهش‌ها، گونه‌ای رفتار علمی و فرایند ذهنی است که دربرگیرنده تلاش برای بررسی اصالت، ارزش، اثرگذاری، نوآورانه بودن و به طور کلی اهمیت یک اثر یا فعالیت پژوهشی است. داوری علمی یکی از اجزای جدایی‌ناپذیر اخلاق نشر علمی نیز محسوب می‌شود. داوری یک اثر، امری زمان‌بر و دشوار است و نقش داور گاهی وقت‌ها بسیار پیچیده می‌شود. با توجه به نقش نظام ارزیابی و داوری در کیفیت محتوای مقاله‌ها و حیات علمی این مجله‌ها، توجه به اصول اخلاقی انتشار و رهنمودهای تهیه شده برای داوران و همترازخوانان، سردبیران و نویسندگان اهمیت بسیار زیادی پیدا می‌کند. یکی از رویکردهای مهمی که مجله‌های علمی به آن توجه می‌کنند، تدوین و ارائه بیانیه یا مرامنامه‌های اخلاقی برای داوری مقاله‌ها در مجله‌هاست. ارائه رهنمودهای اخلاقی برای داوری در مجله‌های علمی، یکی از مهم‌ترین راهکارهای دستیابی به اخلاق داوری است که در میان مجله‌های معتبر جایگاه خود را پیدا کرده است. همچنین، برخی از پژوهشگران بر این باورند که همه مجله‌های علمی باید استاندارد یا قواعد مدونی از اخلاق داوری را بپذیرند تا به کار تمامی ذی‌نفعان فرایند داوری بیاید و نباید محدود به نویسندگان باشد. بنابراین، ضروری به نظر می‌رسد مجله‌های علمی پژوهشی نیز در چارچوب تدوین این رهنمودهای اخلاقی حرکت کنند. با این حال، «پژوهش‌نامه پردازش و مدیریت اطلاعات» به عنوان یکی از مجله‌های حوزه علوم و فناوری اطلاعات مرامنامه یا منشور اخلاقی برای داوری تدوین نکرده است. بنابراین، هدف اصلی پژوهش، تدوین بیانیه اخلاق داوری در این مجله بر پایه رهنمودهای ارائه شده توسط مراجع ذی‌صلاح علمی است. بهبود فرایند داوری در مجله «پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات» از طریق شناسایی راهکارهای رفع نقاط ضعف فرایند داوری با تأکید بر اخلاق داوری در این

مجله نیز هدف دیگر این پژوهش است. هدف جانبی این پژوهش استخراج مؤلفه‌های اساسی و زیربنایی اخلاق داوری و بررسی وضعیت مجله‌های علمی پژوهشی «وزارت عتف» از نظر توجه به رهنمودها و بیانیه‌های اخلاق داوری است.

روش پژوهش

این پژوهش به صورت موردپژوهی و با روش یا رویکرد آمیخته و از نوع متوالی اکتشافی (کیفی و کیفی) و با وزن یکسان و با پایه کیفی انجام شد. این پژوهش از این نظر موردپژوهی بود که با بررسی و تحلیل محتوای اسناد داوری و همچنین بررسی دیدگاه داوران مجله «پردازش و مدیریت اطلاعات»، بیانیه اخلاق داوری این نشریه تدوین شد. این پژوهش همچنین از نوع شاهدمحور نیز محسوب می‌شود که این نوع شواهد علمی برای راهنمایی یا تصمیم‌گیری‌ها استفاده می‌شوند. یکی از مزیت‌های پرداختن به اخلاق شاهدمحور این است که رابطه میان هنجارهای اخلاقی و واقعیت‌ها بهتر مورد توجه قرار می‌گیرد. بنابراین، اخلاق شاهدمحور بر توجه بر واقعیت‌های اخلاقی در بافت مورد توجه در یک یا چند مورد تمرکز دارد. پژوهش حاضر از نوع تک موردی مبسوط بود زیرا چند واحد تحلیل همچون اسناد داوری، دیدگاه داوران و تجربه‌ها و تعامل‌های مدیر اجرایی مجله با داوران در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت. از میان ذی‌نفعان و اجزاء فرایند داوری با توجه به محدودیت زمانی، سه ذی‌نفع و جزء اصلی داور، مدیر اجرایی و فرایند و سامانه داوری در پژوهش حاضر در نظر گرفته شدند و دامنه پژوهش حاضر را شکل دادند. جامعه پژوهش دربرگیرنده مجله‌های علمی ایران و بیانیه‌های اخلاق داوری این مجله‌ها با نمونه‌گیری از ۲۹۷ مجله علمی بررسی شدند. همچنین، از آنجا که پژوهش حاضر مطالعه موردی بود، جامعه داوران و اسناد داوری مجله مورد بررسی قرار گرفتند که از میان داوران، دیدگاه ۶۲ داور با پرسشنامه گردآوری شد و از میان اسناد داوری ۳۴۰ سند داوری تحلیل محتوا شدند. همچنین از پنل دلفی برای بررسی اعتبار مؤلفه‌های استخراج شده استفاده شد. به بیان دیگر، ابزارهای مورد استفاده در این طرح دربرگیرنده پرسشنامه برای داوران و پنل دلفی و نرم‌افزار مکس کیودی‌ای بودند. همچنین برای اعتبار یافته‌ها از زاویه‌بندی پژوهشگر، داده و روش پژوهش و برای رعایت محرمانگی و بی‌نام‌سازی از پروتکل حذف نام داوران و نویسندگان در دو مرحله استفاده شد.

یافته‌های طرح پژوهشی

یافته‌های پژوهش نشان داد، از تعداد ۲۹۷ مجله مورد بررسی کمتر از نیمی از مجله‌ها (۱۲۹ مجله) بیانیه اخلاق داوری داشتند. همچنین، با بررسی بیانیه‌های اخلاق داوری در مجله‌های وزارت عتف مشخص شد افزون بر این که فقط نیمی از مجله‌ها بیانیه اخلاق داوری دارند، نگاه، رویکرد و چشم‌انداز متفاوتی نیز نسبت به «کوپ» در ارتباط با مؤلفه‌های اخلاقی داشتند. همچنین در این پژوهش مشخص شد مؤلفه‌های اخلاق داوری در ۸ مؤلفه اصلی «پایبندی به زمان»، «رعایت محرمانگی»، «نبود سوگیری»، «توجه به برخورد منافع»، «توجه به بدرفتاری پژوهشی»، «بیان احترام‌آمیز و منصفانه»، «پیشنهاد سازنده و عینی» و «مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی» همراه با ۴۰ مؤلفه فرعی و مصداق‌های آن قرار دارند. یافته‌های بخش تحلیل محتوای اسناد نیز نشان داد ۱۰۲ نمونه نقض اخلاق داوری در مؤلفه‌های «پایبندی به زمان»، «بیان احترام‌آمیز و منصفانه»، «ارائه پیشنهاد سازنده و عینی» و «مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی» رخ داده که از میان این مؤلفه‌ها، نمونه‌های مرتبط با نقض اخلاق در «بیان احترام‌آمیز و منصفانه» و «پیشنهادهای عینی و سازنده» بیش از سایر مؤلفه‌ها تکرار شده بودند. همچنین، به ازای هر ۶٫۶ داور (۱۵ درصد داورها) یک نقض اخلاق داوری از نظر «پایبندی به زمان» رخ داده بود. همچنین، با توجه به تأکید مجله‌ها بر آشکارسازی برخورد منافع، افشانکردن محرمانگی، نبود سوگیری، شواهد قابل توجه و عینی از نقض اخلاق داوری در این سه مؤلفه اصلی در این مجله به دست نیامد. همچنین مشخص شد، از میان مواردی که می‌تواند در نقض اخلاق داوری تأثیرگذار

باشد، شرایط موجود در داوری یک مجله، شرایط مرتبط با داور و شرایط مربوط به مقاله است. به بیان دیگر، زیست‌بومی که مجله در آن فعالیت می‌کند، در درجه نخست برآیند درهم‌کنشی از کنشگران و ذی‌نفعان اصلی مجله (سردبیر، اعضای هیئت تحریریه و مدیر اجرایی) است. از آنجا که برخی از مؤلفه‌های اخلاق پژوهش با مؤلفه‌های اخلاق داوری همچون رعایت بذر رفتاری پژوهش، پابندی به زمان در پژوهش، حفظ محرمانگی یا رازداری در پژوهش، بی‌طرفی پژوهشی، و رعایت مسئولیت‌پذیری با همتای خود را در اخلاق داوری با مؤلفه‌هایی همچون توجه به بذر رفتاری پژوهش در داوری، پابندی به زمان داوری، رعایت محرمانگی داوری، بی‌طرفی در داوری و رعایت مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی پیوند و ارتباطی تنگاتنگ دارد. در پایان، بیانیه اخلاق داوری مجله بر پایه یافته‌های زیست‌بوم مجله‌های علمی و با تأکید بر «پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات» در دو نوع کوتاه و مشروح تدوین شد تا در اختیار داوران مجله قرار بگیرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پابندی به مؤلفه‌های اخلاق داوری از سوی داوران، به شرایط و الزام‌های ویژه‌ای ارتباط دارد که این شرایط با در نظر گرفتن تأثیر هر یک از ذی‌نفعان و کنشگران قابل بررسی است. به بیان دیگر باید در نظر داشت مؤلفه‌های بافتی مرتبط با اخلاق داوری ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند و می‌توانند بر یکدیگر تأثیرگذار باشند و بهبود و ارتقاء یکی بر شرایط دیگری موثر باشند. فارغ از نگاه زیست‌بوم‌مدار به رعایت مؤلفه‌های اخلاق داوری، بخشی از یافته‌های پژوهش که از بررسی متون حوزه اخلاق داوری به‌ویژه راهنمای اخلاق داوری «کوپ» به‌دست آمد مؤلفه‌های اخلاق داوری را در ۸ مؤلفه اصلی و ۴۰ مؤلفه فرعی در خود جای می‌داد. باید در نظر داشت این ۸ مؤلفه اصلی ارتباط تنگاتنگی با مؤلفه‌های اخلاق نشر و پژوهش دارند. داور در این زمینه لازم است افزون بر این که بررسی کند که آیا نویسنده اخلاق پژوهش را رعایت کرده (توجه به بذر رفتاری پژوهش)، لازم است به سایر مؤلفه‌های اخلاق داوری همچون «رعایت محرمانگی در داوری»، «پابندی به زمان در داوری»، «مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در داوری»، «بی‌طرفی در داوری»، «بیان احترام‌آمیز و منصفانه در داوری»، «ارائه پیشنهاد سازنده و عینی در داوری»، و «رعایت برخورد منافع در داوری» نیز پابند باشد. از این‌رو، نویسنده یا پژوهشگر که در حوزه اخلاق پژوهش به‌عنوان کنشگر شناخته شده است، در حوزه اخلاق داوری به‌عنوان کنش‌پذیر معرفی می‌شود. با وجود این که یافته‌های بیانیه‌های اخلاق داوری در مجله‌های علمی در ایران بر اهمیت برخورد منافع و حفظ محرمانگی در داوری تأکید داشتند، شواهد قابل توجه و عینی از نقض اخلاق داوری در این دو مؤلفه اصلی همراه با مؤلفه نبود سوگیری در «پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات» به‌دست نیامد. از آنجا که پژوهش حاضر تلاش داشته بر پایه رویکرد شاهدمحوری در بررسی نمونه‌های اخلاق داوری عمل نماید، و از آنجا که سه مؤلفه «توجه به برخورد منافع»، «نبود سوگیری»، «توجه به بذر رفتاری پژوهش» و «حفظ محرمانگی» لزوماً زمینه‌های عینی مشخصی نداشته باشند، بنابراین یافته‌های پژوهش تحت تأثیر ذهنی بودن آنها قرار گرفتند. با این حال تلاش شد در تدوین بیانیه اخلاق داوری، بر یافته‌های زیست‌بوم وسیع‌تر مجله‌های علمی در ایران که بر یافته‌های بیانیه‌های اخلاق داوری مجله‌های علمی بود نیز توجه شود. در این پژوهش همچنین پیشنهاد شد دیدگاه و تأثیر سایر کنشگران و ذی‌نفعان در کنار دیدگاه نویسنده (گان) بررسی شود. همچنین، دلایل و ریشه‌های بروز نقض اخلاق داوری، نیازمندی‌ها، ویژگی‌ها و چالش‌های تغییر فرایند داوری دوسو پنهان به داوری آشکارا، امکان تعمیم یافته‌های پژوهش به مجله‌های علمی در ایران، دلایل توجه نامتوازن مجله‌های علمی ایران به مؤلفه‌های اخلاق داوری، ارتباط میان حوزه موضوعی اخلاق داوری و اخلاق پژوهش، و امکان‌سنجی طراحی، پیاده‌سازی و کاربست سامانه داوری آشکارا برای مجله‌های علمی ایران مورد بررسی قرار گیرد.